

dem. Uforenelige er de imidlertid ikke, hvis man tænker på dansk tronfølgepraksis. Her er der ingen tvivl om rigets formelle status som valgrige; men det synes at være en uomgængelig kvalifikation, at tronkandidaten er af dansk kongeblood. Christiernes slægtskab med den norske kongeslægt begrundes ikke blot med slægtskabet med Erik, men tillige med slægtskabet mellem Eriks og Christiernes mødrene slægter, just den del af begges aner, der løber sammen i Håkon V's datterdatter Eufemia. Slægtskabet er for langt ude til at give arveret i arvelovens forstand, men den direkte nedstamning fra en norsk konge er en realitet. Antager man den danske tronfølgetradition som model for Chr. I's adkomst til den norske trone, bliver det såkaldte præsentationsbrev af 1.8. 1450 i forbindelse med Christiernes kroning, med dets omtale både af valg (elegimus) og slægtskabsforhold, klart forståeligt. Det behøver ikke at udlægges som en »juridisk fortolkning af det politiske faktum som lå bak riksrådets annæmmelse 3.6.1449«. Forf.s synspunkt er så meget mere forunderligt, som han i sin iøvrigt på mange måder fortræffelige analyse af de unionspolitiske forudsætninger for Bergentraktaten i høj grad er inde på tanken om dansk og svensk konstitutionel tradition som ophav for den nye norske valgordning 1450.

Konklusionen af disse betragtninger må blive, at forf. i sit ønske om klart at adskille et formelt og et faktisk politisk plan er blevet tilbøjelig til at tolke kilderne ud fra en for rigoristisk opfattelse af det formelle plan. Derimod virker hans opfattelse af Norge som et valgrige på det faktisk-politiske plan gennem hele perioden med rigsrådet som det organ, der sædvanemæssigt sørger for, at tronen bliver besat, som en frugtbar betragtningstype, ligesom også hans opfattelse af konungstekja-ordningens udvikling til et consensusinstitut, der var et nødvendigt led i tronfølgeordningen, virker plausibel. Derimod må man savne en samlet vurdering af kongemagtens politik og interesser i forbindelse med den stedfundne udvikling. For at bruge forfatterens distinktion mellem et formelt og et faktisk politisk plan: spørgsmålet er, om der ikke også inden for sidstnævnte plan gør sig en reel opdeling i et faktisk og et formelt niveau gældende? Rigsrådets deltagelse i tronskifteproceduren ved begivenhederne 1388/89 lader i hvert fald det spørgsmål stå åbent, om det egentlig var dette organ, der traf de egentlige politiske beslutninger, eller om disse ikke i virkeligheden blev truffet i en væsentlig snævrere kreds: Margrethe og eventuelt en eller et par stykker af hendes nære rådgivere. Endelig må det anses for en mangel, at spørgsmålet om den norske successionsretlige udviklings placering i den almeneuropæiske tradition overhovedet ikke bliver rejst.

Karsten Fledelius

Eric Anthoni: Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1970. 430 s.

Nok var Finland, det datidige »Østerland«, i middelalderen på alle måder en del af det svenske rige, og følgelig var da også den finske adel blot et lokalt udsnit af Sverrigs adel. Alligevel viser det sig fra tidligste tid, at Finland som et afsidesliggende, vel afsluttet grænseområde udviser adskillige særtræk, der naturligvis skal søges forstået på baggrund af hovedlandets struktur, men som – ikke mindst på grund af områdets over-skuelige karakter – i praksis har vist sig at udgøre et frugtbart objekt til ud over det rent lokalhistoriske studium af et grænseområdes elite at kunne give særdeles vægtige bidrag til udforskningen af nordisk adel i almindelighed og til lavalens historie i særdeleshed. Få har som professor Eric Anthoni forudsætningerne for at løse denne opgave; alene litteraturlisten opregner halvhundrede citerede afhandlinger fra hans hånd,

og i sit otium har den firsårige forsker sat kronen på værket ved at sammenfatte sin enorme viden og omfangsrige forfatterskab i dette storværk.

Af kildemæssige årsager kan fremstillingen først blive fyldigere fra omkring ca. 1400; og selvom klassiske problemer som: »fandtes der i Finland et førkristent aristokrati?« (og i bekræftende fald, om middelalderadelen i nogen udstrækning havde rødder i dette?) berøres, er der fornuftigvis mere tale om et referat end en egentlig stillingtagen til sådanne grundet manglende kildemateriale så at sige uløselige spørgsmål. At der tidligt (dvs. i hvert fald i 14. århundrede) fandtes et lokalt frelse, turde dog være givet, selvom de mere fremtrædende figurer, der som slotshovedsmænd m. m. dominerer det sparsomme ældre kildemateriale, i høj grad synes at være kommet fra Sverrig eller eventuelt være tyske indvandrere (interessant nok optræder disse allerede før den mecklenburgske magtperiode). Omend vi så tidligt som 1347 finder en formentlig indfødt *legifer*, skal vi ned til århundredets slutning (1396), før en indfødt rigsråd dukker op, givet et fingerpeg om det lokale aristokratis beskedne sociale (og hermed vel også økonomiske) stadi i denne periode.

Ligesom i Sverrig optræder de første frelsebreve omkring 1350; og her fremsætter Anthoni den interessante these, at hverken disse eller de nok så talrige frelsetildelinger fra Erik af Pommerns tid skal opfattes som vidnesbyrd som en øget *tilgang* til adelen, men tværtimod som led i en skærpet *tilgangskontrol*. Særdeles overbevisende hævdes det, at dronning Margrethes råfst (i henhold til Nyköping-recessen af 1405) helt parallelt til Magnus Erikssons Finlandsbesøg 50 år tidligere primært havde til hensigt at føre uretmæssigt privilegeret frelsegoods tilbage under skatten. Men under dette arbejde har man fundet mange tilfælde, hvor godsejerne antagelig har været i god tro, hvorfor man lod nåde gå for ret og gennem udstedelsen af et frelsebrev skaffede det manglende retsgrundlag til veje.¹ Specielt Erik af Pommerns tid synes en guldalder for den finske adel, der – hvad der går som en ledetråd fremstillingen igennem – ikke har kunnet leve standsmæssigt, endsiges opfylde krigstjenestepligten, uden indtægter ud over dens få og fattige godsbesiddelser, hvorfor *tjeneste*, dels som fogeder under de fortrinsvis svenske højadelsmænd, der besad hovedslottene, dels som funktionærer i det netop af Erik af Pommern skabte system af lagmands- og herredshøvdingedømmer, simpelt hen var en nødvendighed, såfremt frelset skulle opretholdes.

Megen interesse vies spørgsmålet om frelsets etniske oprindelse, og de mange tyske navne indikerer en betydelig indvandring, vist ikke mindst via *Balticum*, omend det nok klarere kunne have været betonet, at specielt fornavnemoden siger mere om kulturpåvirkning end egentlig immigration.² Også danske møder vi omkring 1400,³ bl. a. en gren af Frilleslægten,⁴ medens det finsk-finske bidrag perioden igennem synes beskedent.

¹ I denne sammenhæng kunde man måske have ventet en kraftigere fremhævelse af den enorme betydning de talrige svenske (svensk-finske) frelseråfster helt op i 17. årh. har haft for netop kildematerialets (dvs. frelsebrevenes) omfang. Det turde i hvert fald være påfaldende, at der er bevaret langt flere finske adelsbreve (det være sig i original, kopi eller blot efterretning om sådanne) end danske, givetvis fordi den danske adel efter 1536 ikke havde behov for en sådan dokumentation; jfr. Troels Dahlerup i HT 12. r. IV, s. 24 f.

² De mange personer med traditionelt nordisk patronymicon og »moderne« tysk fornavn (f. ex. Hans Olofsson) viser jo blot, at man også i Finland fulgte med moden.

³ Ikke uden interesse er en Jens Traneker, der dukker op i Finland 1407, idet en borger i Trelleborg af samme navn kendes 1389, og 1395 omtales som forhenværende borger; Repertoriet 1. r. nr. 3701 og 3989.

⁴ Vel synes den senere udbredelse af Frillevåbenet (i diverse variationer) i høj grad at skyldes lokale slægters indgifte i slægten; men man kan vel ikke helt udelukke »den heraldiske undervasallitet« (jfr. ndf. note 6).

Vel kan det være yderst vanskeligt at sondre imellem svensk-svenske og finlandssvenske; men adelens indfødte flertal synes uomtvisteligt at måtte være af svensk-finsk oprindelse, vel næppe uden sammenhæng med det forhold, at specielt det befolkningsmæssigt rent svenske Åland og det kraftigt svejcerede Nyland sammen med det egentlige Finland (dvs. egnen omkring administrationscentret Åbo) var adelens kerneområde.⁵

I løbet af 15. århundrede kan iagttages en social differentiering, hvorved der ligefrem opstår et lokalt »højadelselement« af lagmandsslægter, hvoriblandt lejlighedsvis enkelte rigsråder, der dog mere ses at varetage den lokale retspleje end at udgøre et (svensk-) finsk indslag i det fælles rigsråd. Hovedledene bortgaves fortsat til svenske rigsråder, og Ruslandspolitikken varetoges traditionelt fra Viborg, hvis slotshovedsmænd lejlighedsvis var fremtrædende svenske politikere, som man kunde ønske væk fra hjemlandet (således en tid Sten Sture d. æ.). Ofte ses disse at besidde en næsten vicekongelig myndighed med ret til at tildele frelse, utvivlsomt begrundet i grænselandsproblematikken, som på een gang nødvendiggjorde et talstærkt lokalfrelse og samtidig gav området sin særstilling og egenart indenfor det svenske rige. Disse ledende svenske politikere ses således at opbygge en magtposition ved at søge støtte hos det indfødte aristokrati, og der er ingen grund til at betvivle, at såvel retsembeder som fogedstillinger uddeltes efter rent politiske kriterier.⁶

Hvor tidligere nordisk forskning til overmål har betonet adelens godsejerstilling, lykkes det Anthoni netop igennem sin overordentlig grundige redegørelse for adelsgodsets omfang og beliggenhed at fastslå, at det må have været adelens *tjeneste*, det være sig i retsvæsen, administration (som fogeder hos de højadelige svenske slotshovedsmænd eller hos de nu gerne indfødte lavadelsbisper) eller som krigere,⁷ der skaffede den et existensgrundlag. Selvom det sikreste kildemateriale først stammer fra 16. århundrede, er der intet, der tyder på, at forholdene på dette punkt har ændret sig væsentligt, og her dokumenterer Gustav Vasas frelsefortegnelser (rusttjenestelister m. m.), hvor godsfattig den finske adel var; end ikke den finske »højadels« besiddelser havde da et omfang, der efter dansk målestok kunne hæve ejeren op over lavadelen,⁸ og hertil kommer påvisningen af, at også i Finland var det ikke hovedgårdsdrift, men fæsteafgifter, der var godsejerens hovedindtægtskilde.

Vi ser derfor, hvorledes arvedelinger til stadighed truer den laveste adels position, medens gode giftermål og offentlige ombud (herunder også domkanonikater) kunde bringe hidtil ganske obscure personer til tops, dvs. at der på een gang konstateres en

⁵ Derimod må den ikke lokalkendte læser selv finde ud af, at der i det overvejende svenske, men vist yderst tyndt befolkede Østerbotten overhovedet ikke fandtes adel i middelalderen.

⁶ Her støtter forfatteren kraftigt Gillingstams (i sin tid forkætrede) formodning, at den yngre slægt Kurcks stamfader Knut Eriksson (med et Sture-lignende Søbladsvåben) oprindeligt var en ufrels klient af Sten Sture.

⁷ Specielt det såkaldte Veckelax-frelse, hvis talrighed (på reformationstiden over 20 personer) kontrasterer dets godsfattigdom, har interesseret forskningen, og her formodes med gode argumenter, at dets funktion primært har været den at skaffe Viborg slot den fornødne besætning. Af dens maksimalt 37 jordbrug var de fleste »hovedgårde«, idet de blot 14 fæstegårde var fordelt mellem 3-4 besiddere, dvs. at det store flertal af Veckelax-knaberne alene besad den gård, de selv påbode.

⁸ 1554/55 besad blot een person henimod 100 gårde, 7 ejede mellem 21 og 47 gårde, 20 ejede fra 10 til 19 gårde, 30 ejede fra 3 til 9 gårde, medens hele 100 besad under 3 gårde! Den ufuldstændige fortegnelse mangler tilmed så typiske lavadelsområder som Åland og Veckelax.

betydelig intern mobilitet⁹ og samtidig en så svag afgrænsning ned ad til, at den bestandigt overskrides såvel ved tilgang som afgang (især synes ikke-standsmæssige giftermål at florere blandt den laveste lavadel).

Med det spinkle middelaldermateriale in mente er det som sagt nødvendigt også at behandle Gustav Vasas tid, som på mange måder synes at have givet den finske lavadel gode kår (bl. a. ses mange at være draget til kongetjeneste i selve Sverrig), men øjensynligt på bekostning af standens allerlaveste lag, der nu i stort omfang skubbes ud af de privilegeredes rækker, ikke mindst på grund af manglende evne til at opfylde rusttjenestepligten. Ved midten af 16. århundrede fandtes der da i hele Finland ca. 250 adelsmænd, hvilket betyder, at der i de foregående generationer var skubbet en 215 mand ud af klassen.¹⁰

Men navnlig virker det slående, at disse ca. 250 adelsmænd (der formentlig hver besad en »hovedgård«) tilsammen blot ejede godt 720 fæstegårde, hvis fordeling ydermere udviser ganske betydelige variationer. Således gik der i de gamle frelsebygder (det egentlige Finland og Nyland) i gennemsnit ca. 3 fæstegårde pr. adelsmand, medens der i Tavasteland, det egentlige kolonisationsområde, fandtes hele 114 gårde fordelt mellem blot 15 ejere. Også rusttjenestelisterne dokumenterer frelsets godsfattigdom; ikke blot udgjorde »forleningsrytterne« langt største parten af det finske adelsrytteri, men selv en »højadelsmand« som Erik Fleming stillede blot fire ryttere af sit – efter finske forhold særdeles omfattende – arvegods, men hele 66 ryttere af sine forleninger m. m.

Bogen afsluttes af et lokalhistorisk afsnit (med tilhørende kort), hvor samtlige efterretninger om adelsgods er samlet landskabs- og sognevis, for kommende forskning en guldgrube således at have hele kildematerialet samlet topografisk, hvorfor man blot må beklage, at forskerens store omhu synes at have gjort holdt ved registrene, der lejlighedsvis svigter, i hvert fald ofte volder en dansker vanskeligheder.¹¹

Troels Dahlerup

Anders Bjørn, Nils Engberg, Sanne Engquist, Peder Fuglsang, Connie Hinsch, Birgitte Kjær, Hanne Lykke-Meyer, Anders Møller og Magnus Hølzner Olsen: Ugift eller lykkelig. Kvinden i 15–1600 tallet. Kbh., Gyldendal 1974. 125 s., 105 ill.

Et forfatterkollektiv med fælles interesse for kvindens stilling i samfundet har på grundlag af en udstilling arrangeret af samme kollektiv på Nationalmuseets 2. afdeling i 1972 skabt bogen »Ugift eller lykkelig«. Den har 3 hovedafsnit: »Før ægteskabet«, »Den gifte kvinde« og »Den ugifte kvinde«. Det er et spørgsmål, om ikke en tvedeling efter civil-

⁹ F. ex. træder i begyndelsen af 15. årh. en Åbo-borger i bispens tjeneste og opnår at blive gift med en datter af en herredshøvding og rigsråd. Medens den ene søn fortsætter som borger (og i bispens tjeneste), gifter en anden søn sig ind i Fincke-slægten og grundlægger derved den yngre slægt Fincke.

¹⁰ Dette gik ikke mindst ud over det talstærke, men godsfattige Ålands-frelse, der fra 1537/39 og frem til 1556 mere end halveredes (fra 30 til blot 13 personer).

¹¹ F. ex. nævnes Arvid Ragvaldsson (bjkvis lagd ström) ikke som anført i registeret s. 58, men på s. 87. – Den ovf. anførte Knut Eriksson omtales vel s. 141, men da det centrale sted er s. 142, havde en henvisning til s. 141 f. været på sin plads. Og netop her turde der – som heldigvis normalt i registeret – have været brug for en parentes efter navnet med »yngre Kurck« el. lign. – Da Jöns Tranker (Traneker) s. 98 blot benævnes ved sit tilnavn, burde det på fornavne opbyggede register have haft en henvisning fra Tranker til Jöns (Tranker).